

BENKŐ SAMU • Toleráns nemzeti kultúrák

Kevés olyan pontatlanul használt tulajdonfőnév van közéletünk nyelvzetében, mint Erdély“, talán csak a belőle képzett fogalom, az „erdélyiség“ információtartalma bizonytalanabb. Ennek legfőbb okát abban látom, hogy nyomtatott írásbeliségünk és hírközlő szóbeliségünk fogalomhasználata nagymértékben nélkülözi a tudományos megalapozottságot, s helyette mindent eláraszt a könnyed vagy könnyelmű zsumnalizmus.

Persze magam is ennek a könnyedségnek a csapdájába esem, mikor néhány sorban válaszolok e folyóirat szerkesztőinek olyan kérdéseire, melyeknek szabatos kifejtése terjedelmes tanulmányt igényelne.

Erdély földrajzi-történelmi kategória. Semmiképpen sem azonos azzal a 102 000 négyzetkilométer nagyságú területtel, melyet az első világháború után a békeszerződés Magyarországtól Romániához csatolt.

A történelmi Erdély földrajzilag jól körülhatárolható: kelet—nyugat irányban Zágontól Sebesvárig, észak—dél irányban a Meszestől a Fogarasi hegyekig foglalta magában a Kárpátok ölelte 57 000 négyzetkilométernyi térséget. Erre a területre terjedt ki a középkori magyar királyság idején az erdélyi vajda joghatósága. Mohács után, a fejedelmi korban, időről időre változott a nagysága annak a területnek, melyet János Zsigmondtól kezdve Apafi Mihályig az uralkodó magának mondhatott. A Habsburgok hangzatos elnevezésű tartománya, a Nagyfejedelemség, hozzávetőlegesen azonos volt a történelmi Erdellyel. Ennek a térségnek történelmi-szervezeti emlékeként él még a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség — mint egyházkormányzati egység —, melyet éppen az elmúlt napokban emelt érsekségi rangra a Vatikán.

Az utóbbi évtizedek román történetírása meghonosította a *három román ország* fogalmat. Havaselve (Munténia) és Moldva mellett harmadik országgént Erdélynek (Transilvania) nevezi Románia Kárpátok övezte térségét, mellyel a trianoni békeszerződés okán gyarapodott az ország.

A mai Romániában élő magyarságnak öneszmélkedésében és politikája meghatározásában természetesen az ország egész területén élő magyarsággal kell számolnia, és a partikularizmusokat nagyon körültekintően kell figyelembe vennie. Mert nem kétséges, hogy például az „erdélyiség“ fogalmával nem sokra megyünk mondjuk a temesi Bánság vagy a Partium magyarjai mai politikai-művelődési gondjainak számbavételében és megoldásában.

Az erdélyiség *politikai és esztétikai kategória*. Múltja van. Koronként változó megjelenésében állandó meghatározó sajátosság a soknyelvűség és a többvállalásúság számontartása. Bölcsője Európának abban a régiójában ringott, ameddig még kiterjed a nyugati kereszténység, ahova még elhatott a reformáció, és ahol az európai kultúra nagy stílus-korszakai: a romantika, gótika, reneszánsz, barokk és klasszicizmus, ha ütemeltolódással is, de rendre meghonosodtak, s részévé tették az itteni alkotásokat a kontinens művelődési életének. De ebben az európai régióban jelen van már a bizánci egyházi hagyomány is, zenében, folklórbán, díszítőművészetben pedig a kelet-európai és balkáni elemek csodálatos egymásmellettségét és a Nyugattal is érintkező kölcsönhatását érzékelhetjük.

Az erdélyiség vagy transzszilvanizmus az idők folyamán mint *védekező*, még inkább mint *vigaszi*-ideológia jött létre. Mindig a birtokon kívülinek volt érdeke az erdélyiségben megkapaszkodnia. A kedvezményezett helyzetű igyekezett megfedkezni róla. (Kivétel talán 1848 előtt Jósika Samuék ókonzervatív erdélyisége.) Létrejöttében a nemzeti szupremációtól való félelem és a vallási türelmetlenségtől való rettegés egyaránt közremunkált. Transzszilvanisták voltak (Hitlerig) a szászok, mert II. András magyar királytól 1224-ben kapott és utódaitól megerősített kiváltságlevelük (Andreanum) elnyerése óta féltve őrizték a maguk önkormányzatát, transzszilvanisták voltak a XIX. századi erdélyi román kultúra rangos művelői: a Barițok, a Cipariuk, mert féltették népüket, főleg a román polgári értelmiséget az asszimilációtól, és a transzszilvanizmusban keresett politikai távlatot Ady Endre. Talán ő az egyetlen, aki birtokon belüli helyzetben hangsúlyozta, hogy Erdély mindazoknak közös tulajdona, akik benne laknak.

A transzszilvanizmus huszadik századi magyar változata egyrészt *építészeti*, másrészt *lírai* fogantatású. Kós Károly az elsőnek, Reményik és Áprily a másodiknak a formába öntöje. Az általuk a szép büvöletében létrehozott alkotások alapozzák meg a később esszéikben kifejtett vélekedést, hogy a magyar kultúrán belül van egy történetileg jól körülhatárolható vonulat, melyet éppen a magyar—román—szász együttélés történelmi permanenciája tesz megtartó erejű értékévé a kisebbségi sorsban.

A transzszilvanizmus végig megmarad művészeti vagy mondjuk: „művelődéspolitikai” kategóriának. Erdély leghűségesebb tudós fiai — akik igazán ismerték földjét és népeit —, például Kelemen Lajos vagy Szabó T. Attila, soha meg nem próbálták, hogy tudományos kategóriát faragjanak belőle. Ők ugyanis tisztában voltak azzal, hogy Erdélyen belül is sajátos értékeket és szépségeket őrző kisebb tájegységek is vannak, ugyanakkor azt is vallották, hogy a magyar művelődés egészében érvényesül a közlekedőedények törvénye. Szenci Molnár és Petőfi születésének és örök nyugalomának a helye — Szenc és Kolozsvár, illetőleg Kiskörös és Fehéregyháza — szimbolikus kifejezője a magyar kultúra egyetemességének. És ez érvényes a román kultúrára is. Gheorghe Lazăr Erdélyből indul el, hogy Bukarestben megszervezze a görögöt kiszorító román felsőoktatást.

Minden val mire való kutatónak rá kellett jönnie, hogy Erdélyben egymás mellett három nemzet kultúrájának sajátos *variánsai* jöttek létre, de ezek a variánsok szerves részei az anyanemzet egyetemes műveltségének.

Az esztétikai fogantatású, de végül is politikai programként is megjelenő erdélyiségtudat máig érvényes felfogás szerint Erdélyben három olyan minőségű műveltség jött létre, hogy azt a numerikus szemlélet nem degradálhatja kisebbségi jellegűvé, csak a kisebbségre jellemzővé egyik nemzet esetében sem.

A „kisebbség” fogalmával nincs értelme hadakozni, ha azt úgy fogjuk fel, hogy egy nemzet rész saját többségi anyanemzetétől külön él egy olyan országban, ahol a többség más nyelvet beszél, mint ő. A baj, a lelki sérülést okozó fogalomhasználat akkor adódik, mikor a „kisebbség” nem egyszerűen numerikus tény jelöl, hanem jogi, gazdasági, művelődési alacsonyabb rendű helyzetet jelent, és az ebből következő valós megnyomorítotttságot. Ezért értem meg azokat, akiknek ez a fogalom

nem tetszik, noha — mondom — a fogalom önmagában pusztá tény, számbeli állapotot fejez ki.

Az erdélyi magyarság megvan. Számban, vagyonban, intézményekben és lelki erőben megfogyatkozva még megvan. Az erdélyi zsidóság szinte teljes eltűnése, a németek számának rohamos csökkenése és a megindult magyar elvándorlás sem hozta meg a párt- és államprogrammá emelt homogenizálás diadalát. A városrombolás után ehhez végig kellett volna vinni a falurombolási programot is. Erre már nem volt idő. De a városrombolás mérhetetlen következményeit nemcsak a régi városlakók sínylették meg, de az új blokklakók százezrei is meg fogják szenvedni. A homogenizálás nyomában a nemzeti kérdés és a nagy tömegben munkanélkülivé váló városlakók ügye egyidőben sürgeti a megoldást. S a homogenizálást semmilyen új elnevezése (pl. harc a szeparatizmus ellen) és igényének semmilyen rangú törvényben való kodifikálása nem emelheti a politikai realitások közéjébe. A nemzeti homogenizálásnak nem lehet jövője, mert a XIX. századi nemzetállam mindenhatóságának vágyálmát a XX. században csak diktatúra feltételei között lehet érvényesíteni egy több nemzet lakta térségben. A nemzetállamot és az állam-nemzetet éppen az internacionalizmust hirdető, de arra fittyet hányó kommunizmus diszkreditálta — remélhetőleg Európában véglegesen.

De az államnacionalizmus politikai és morális alkonya ellenére a kultúrák nemzeti jellege az egyetemesség és nem a partikularizmus felé tart. A nemzeti kultúrák kohéziója úgy erősödik, hogy közben megőrzi minden táji fogantatású értékét és szépségét.

A jövő a toleráns nemzeti kultúrákban és azokon belül is a sokszínűség kibontakoztatásának a lehetőségében van elrejtve. Ennyiben van esélye az erdélyiségnek. Az autonóm, független egyén az autonóm kisközösségben fog boldogulni Erdélyben éppen úgy, mint körülötte mindenütt. S akkor majd értetlenül tekint vissza a maradék a mai idők acsarkodásaira. Én ezt sajnos már nem érem meg.